

Ελένη Γρομπανοπούλου (Eleni Ghrobanopulu)

elegrob@yahoo.gr

Structuri economice, modalități de producție și forme de rudenie și cooperare în comunități agricole și pastorale din spațiul elen (sec. XIX-XX)*

Introducere

Vom prezenta principalele activități productive primare care au fost agricultura și creșterea animalelor, precum și formele de organizare socio-economică, adică moșia (τσιφλίκι/țiflíki) și obștea pastorală (τελιγκάτο/țelingáto)**. Ne vom referi de asemenea la formele și tipurile de organizare a familiei în spațiul grecesc continental. În sfârșit, vom fi interesați de relațiile, de influențele și de evoluțiile agriculturii și creșterii animalelor și ale formelor de organizare și colaborare la nivel de gospodărie.

Modalități de producție primare și forme de organizare socio-economică

Agricultura și creșterea animalelor au reprezentat pentru grec principalele activități productive și economice, una completând-o pe cealaltă. În timpul stăpânirii otomane, dar și mai târziu, agricultorul grec muncea fie pe propriul lui pământ și plătea bir pentru cultivarea acestuia, fie pe moșii (τσιφλίκια) care la început aparțineau turcilor, iar după 1881 capitaliștilor greci. Cu trecerea timpului și cu cât înaintăm spre anii din urmă, s-au dezvoltat navigația maritimă, inițiativele domestice, industria și comerțul (Θανόπουλος/Thanópulos, 2002: 74).

Formele de organizare socio-economică care au rezultat din agricultură și creșterea animalelor au fost moșia și obștea pastorală. Între cele două mecanisme de producție există o

---

* Traducerea din limba greacă: Sebastian Ștefanucă. Varianta în limba engleză între paginile 163-168.

** Pentru „țiflíki” și „țelingáto” nu am descoperit cuvinte/expresii în limba română care să echivaleze exact înțelesurile din limba greacă. „Moșia” și „obștea pastorală” echivalează aproximativ aceste înțelesuri (*nota traducătorului*).

relație de interdependență, care indică intersectarea relațiilor agricole înainte de reforma agricolă. Mai demult moșia era considerată drept supraviețuire a sistemului feudal. Studii mai recente susțin că este produs al infiltrării capitalismului și pieței în relațiile agricole. Moșia este o formă de proprietate funciară care asigură și întreține pe cultivatorii ei. La început termenul [τσιφλίκι] s-a folosit de către otomani pentru a se referi la o anume suprafață de pământ, cea pe care o pereche de boi putea să o are într-o zi. În 1610, termenul „çiftlik” se folosea pentru mari suprafețe, care progresiv s-au transformat în proprietăți individuale. A provenit deci din transformarea pământurilor feudale în moșii (τιμάρια), în care moșierii au început să aibă drepturi de proprietate pentru suprafețele pe care le cultivau. Proprietarul moșiei se confrunta cu pretenția din partea celor care o cultivau să împartă cu ei jumătate din producție, după ce se scădea birul statal. Când s-a format statul elen, moșiile s-au transformat în posesiuni individuale, cultivarea terenurilor era extensivă, iar țăranii care le munceau aparțineau în fapt proprietarului moșiei (Νιτσιάκος/Nițiakos, 1997: 90-92).

Agricultura extensivă este elementul de legătură între moșie și obștea pastorală. Suprafețe mari de teren care rămâneau necultivate se închiriau crescătorilor de animale ca pășuni. Pentru moșieri, închirierea pământului constituia un venit stabil comparativ cu nesiguranța cultivării și diminuea teama față de o răscoală a țăranilor. Sursele care depun mărturie pe tema suprafețelor necultivate sunt reprezentate de călători dar și de cercetătorii care susțin că acest fenomen este intens în Tesalia, Macedonia, Epir, unde există crescători de animale nomazi (*ibidem*, 92-93).

Moșia determina relațiile socio-economice cu grupurile de crescători de animale. Obșteanul-șef pastoral (τσέλικας) era acela care lua în chirie suprafețele necultivate și se îngrijea să existe instrumentarul de care era nevoie în acest scop. Cea mai simplă structură a obștii pastorale presupunea un mic număr de crescători de animale, [iar obștea se forma] în scopul asigurării condițiilor pentru supraviețuirea lor. Acest lucru a constituit unul dintre principalii factori ai popularității obștii pastorale. Conducător al acestei forme de asociere de producție era obșteanul-șef (τσέλικας), care avea responsabilitatea generală a obștii. Reprezenta obștea pastorală în fața terților, era responsabil de aprovizionarea cu cele necesare de la piață, îndeplinea funcțiile de creditor pentru obșteni și pentru ciobanii cu simbrie. Ciobanii munceau și dispuneau și de un mic capital în animale. Primăvara și toamna, adică la sfârșitul fiecărei perioade, se împărțea câștigul și astfel se lichidau socotelile într-o adunare cu participare generală. Câștigul se împărțea proporțional cu numărul de animale de care dispunea fiecare obștean, iar ciobanii primeau ceea ce se tocmisera, cunoscut și ca „ρόγα/rógha” (salariu), dacă mai rămânea ceva în contul lor personal după ce se scădea ceea ce se îndatoraseră. Mărimea obștii avea legătura cu mărimea turmei, iar în unele cazuri putea să conțină câteva mii de animale, respectiv câteva zeci de familii (*ibidem*, 93-94).

Postura de obștean-șef de multe ori se lăsa moștenire, deoarece obșteanul-șef alegea dintre fiii săi pe acela pe care-l considera cel mai iscusit. Trebuia să fie inteligent, harnic și „sociabil”, după cum spun sarakățanii. Tatăl său îl educa atât în ceea ce privește creșterea animalelor, dar și cititul și socotitul. Desigur, dacă tatăl constata că fiul nu este atât de înzestrat, renunța la el și îl înlocuia cu alt [fiu]. Pe lângă responsabilitățile pe care le avea obșteanul-șef, cele pe care le-am menționat mai sus, este de adăugat că obștenii trebuiau să asculte de el, să colaboreze cu el, să facă muncile care le erau repartizate, să contribuie la cheltuielile pentru acțiunile comune, și, dacă trebuia, să apere obștea chiar și cu prețul vieții lor (Καββαδίας/Kavvadias, 1991: 176-177).

Formele și tipuri de organizare a familiei în spațiul elen continental

Când ne referim la familie, în sens restrâns, înțelegem persoane înrudite care locuiesc sub același acoperiș, sau la rude care locuiesc în mai multe locuințe, care însă aparțin unui întreg arhitectonic (gospodărie). Condiția de bază este dată de împărțirea treburilor gospodărești între membrii gospodăriei. Persoanele care trăiesc, muncesc, consumă și-și împart treburile gospodărești aparțin aceleiași „grup domestic”, termen pe care-l folosesc specialiștii în științe sociale, corespunzând înțelesului pe care-l dăm aici familiei în sensul restrâns (Αλεξάκης/Alexákis, 2002: 51-52).

Formele și tipurile de familie care se întâlnesc în spațiul elen, atât continental, dar și în tot arealul cu coloratură elenă, sunt familia nucleară, multinucleară/extinsă, lateral patri-compusă (πατροπλευρική) și bilaterală (αμφιπλευρική). **Familia nucleară** este compusă din soț și soție, cu sau fără copii. **Multinucleară** se consideră acea familie în care mai mulți frați [bărbați+femei] căsătoriți trăiesc împreună cu sau fără părinții lor sub același acoperiș. Poate să mai conțină și una sau două persoane înrudite care nu s-au căsătorit sau care sunt văduve. Familia multinucleară se întâlnește în multe regiuni ale lumii, și foarte adesea în Balcani, cunoscuta „zadruga”. În Grecia a fost răspândită până pe la jumătatea secolului al XX-lea, pe mari suprafețe ale zonei continentale, în regiunile muntoase și semi-muntoase. **Familia multinucleară lateral patri-compusă de tip instabil** se consideră aceea în care rudenia se configurează prin intermediul bărbaților. Se întemeiază pe principiul patrilocației, în care nora vine să locuiască în casa socrului. O astfel de familie se compune din frați [bărbați], cumnate și părinți. Când părinții mor iar frații continuă să locuiască împreună, familia multinucleară se numește „frățescă”. Acest tip de familie era răspândită în regiunile muntoase și semimuntoase cu un nivel economic scăzut. Se întâlnește la vlahii din Pind, la karagunizii agricultori ai Tesaliei, în regiuni unde creșterea animalelor era dezvoltată și exista de asemenea cultivare extensivă a cerealelor. În acest tip de familie se căsătoresc întâi fetele și după aceea băieții. Există de asemenea o formă reală sau simbolică de

„răscumpărare a miresei”, cu plată în principal în bani (*ibidem*, 55-56). **Familia multinucleară lateral patri-compusă de tip stabil**, în care căsătoriile nu urmează vreo regulă legată de sexul copiilor și ordinea vârstei. „Răscumpărarea miresei” este substanțială, cu excepție în localitățile orașenești unde se limitează doar la textile. Acest tip de familie a existat în multe regiuni ale Tesaliei, Macedoniei, Traciei și Epirului, iar economia lor era legată de cultivarea extensivă a cerealelor în funcție de zonă. Țăranii împărțeau pământul în două sau trei fâșii, și cultivau o fâșie un an, anul viitor fâșia rămânea pășune, și o mai cultivau în cel de-al treilea an. Cultivarea terenului cu lăsare în pârlă era cea pe care obișnuiau să o folosească. Când se căsătoreau copiii iar tatăl era obligat să împartă pământul în mai multe părți, apăreau probleme la cultivarea cerealelor și de aceea întârziiau împărțirea pământului dar și a familiei multinucleare (*idem*, 2004: 51). O variantă a familiei multinucleare este cea **bilaterală**, în care împreună cu frații căsătoriți, în casă conviețuiesc și una sau mai multe surori căsătorite. Această formă a familiei se asociază cu forme mai avansate de economie, în care cultivarea extensivă a cerealelor este însoțită de cultivarea extensivă a altor produse. Aceasta, desigur, necesită multă forță de muncă, iar dacă în familie predomină fiicele, diminuarea forței de muncă odată ce ele se căsătoresc reprezintă o mare pierdere pentru familie. Tatăl trebuie să rețină ginerii în casă (σώγαμπος), cel puțin până se maturizează băieții. Acest tip de familie are ciclul de evoluție cel mai rapid, deoarece ginerele se hotărăște să plece de la socru, dar și pentru că formele mai evoluate de economie conduc la o intensă stratificare socială. În familia multinucleară bilaterală lipsește obiceiul „răscumpărării miresei”, în contradicție cu familia multinucleară lateral patri-compusă unde ginerele sau tatăl său oferă rudelor masculine ale miresei bani sau un număr de animale. În tipul bilateral de familie se obișnuiește așa-numitul „dar prenuptial”, adică ginerele sau tatăl său oferă viitoarei mirese o sumă de bani sau bijuterii (*idem*, 2002: 57-58; *idem*, 2004: 52).

Relațiile, influențele și evoluțiile activităților productive și ale formelor de organizare și colaborare la nivel de gospodărie.

Agricultura și creșterea animalelor, cum am menționat, au fost activitățile productive primare principale, pe care grecii se sprijineau pentru a-și asigura bunurile necesare vieții lor. Creșterea animalelor a fost favorizată de flora spațiului elen. În special în zonele de munte, numeroasa familie elenă conlucra pentru a-și asigura cele necesare traiului. Copiii urmau ocupația tatălui iar colaborarea în sânul grupului avea drept urmare cultivarea unor obiceiuri de într-ajutorare pe temeuri emoționale și conlucrarea în vederea unor munci colective, agricole și zootehnice. Rezultatul a fost că s-au dezvoltat, în afara creșterii animalelor la nivel de gospodărie, mari obști pastorale nomade, cu turme numeroase – un exemplu caracteristic este cel al

sarakațanilor. Aceasta a avut ca efect trecerea de la organizarea producției pe baze de rudenie la cea pe bazată pe învoire. Moșiile și obștile pastorale s-au menținut multă vreme. Nu puteau însă să rămână neinfluențate de evoluțiile care au avut loc în sectorul agricol și cel zootehnic (Θανόπουλος/Thanópulos, 2002: 80-81).

În ceea ce privește sectorul agricol, reforma agricolă care a început în 1917 avea ca țintă desființarea moșiilor. Moșia reprezenta, pe de o parte, o sursă de frământare, pe de alta, un obstacol în calea dezvoltării economice dar și a modernizării sectorului agricol. Legea privind exproprierea și reîmpărțirea pământului a însemnat sfârșitul marilor proprietăți funciare, cum au fost moșiile, și a deschis drumul către o agricultură liberă care se întemeia pe existența loturilor mici de familie. Împărțirea pământului a fost însoțită de trecerea la o agricultură intensivă, spre deosebire de agricultura extensivă care caracteriza moșia. Această transformare a avut consecințe și în ceea ce privește creșterea animalelor. S-au diminuat pășunile de iarnă și s-a pus capăt sistemului cu ogor lăsat în pârloagă. Prin urmare desființarea moșiei a însemnat automat și declinul obștii pastorale. De atunci zootehnia se va desfășura în cadrul întreprinderilor familiale (Νιτσιάκος/Nițiákos, 1997: 88-90). Obștea pastorală a constituit pentru o îndelungă perioadă istorică trăsătura de bază a morfologiei sociale a comunităților crescătorilor de animale și a influențat stratificarea socială a acestor comunități. Țăranii săraci nu puteau să se lupte cu dificultățile care apăreau, cum ar fi cele legate de accesul și închirierea pășunilor pentru iarnă, la care se adăuga lipsa unui stoc suficient de animale, cu rezultatul că erau obligați să se asocieze cu obștenii mai puternici. Creșterea animalelor depindea direct de moșie, de unde își asigura iernarea turmelor. Datele statistice ale vremii – diminuarea animalelor cu 38%, iar a gospodăriilor cu 43% – arată că desființarea moșiilor a însemnat modificări ale obștii pastorale, cu echivalent în modificarea formelor sociale și economice. Acest lucru se întâmplă din cauză că cele două activități productive depindeau direct una de alta. Atât agricultura, cât și creșterea animalelor se bazau pe pământ. Pământul constituie factorul de complementaritate și de interdependență între cele două sectoare (*ibidem*, 94-95).

Familia așa cum am definit-o, în sens restrâns, a continuat să reprezinte unitatea fundamentală de exploatare a pământului agricol. Obștea pastorală a fost considerată o unitate socială specială, care se încadrează între familia multinucleară lateral patri-compusă și asociația economică. De la familie a împrumutat elementele morale, care sunt transferate exploatarea familială a animalelor, iar de la asociație legătura contractuală care ține membrii laolaltă. Astfel, pe de o parte este mai naturală (εξοπλισμένο) decât asociația, pe de alta, are posibilitatea să dezvolte legături asociative cu persoane din afara rudeniei. Referitor la obștea pastorală, în conformitate cu Georges Gurvitch (*The social frameworks of knowledge*, 1972), este vorba de

„un grup intermediar între rudenie și întreprinderea economică, un grup de colaborare voluntară, de durată și hiper-funcționalitate” (*apud Καββαδίας/Kavvadiás, 1991: 181-182*).

Comunitățile crescătoare de animale și agricole, chiar dacă mulți ani au rămas închise și au prezentat multă vreme o stabilitate a tehnicilor de producție, nu au rămas neatinsă în evoluțiile care au avut loc. Trecerea de la o agricultură extensivă la una intensivă a condus la descompunerea treptată a familiei extinse, care a rămas totuși alcătuită din mai mulți membri. O familie nucleară/extinsă beneficia de forță de muncă în timpul perioadei de recoltare și din partea rudelor din grupul de rudenie mai larg (neam). Participarea femeii la muncile agricole a continuat, în special în comunitățile montane. Până în anii '70, participarea ei era foarte importantă. O formă foarte întâlnită de colaborare pentru cultivarea loturilor agricole mici era asocierea animalelor între doi țărani și împărțirea producției. Tipuri informale de colaborare în grupul de rudenie erau constituite de ajutorul reciproc și împrumut. Astfel de forme de colaborare apăreau cu ocazia muncilor agricole pentru strângerea recoltei, când se ajutau unii pe alții. De asemenea, dacă se întâmpla în vreo familie ca cineva să se îmbolnăvească, sau murea cineva, sau vreo femeie rămânea gravidă, femeile aveau grijă de copiii mici, iar bărbații ajutau la muncile câmpului sau la cele legate de îngrijirea animalelor. Aceste practici concureau la menținerea legăturilor între membrii comunității, normalizau și contribuiau la reproducerea societății (Οικονόμου/Ikonómu, 2007: 145; 161-162).

Încheiere

Agricultura și creșterea animalelor au influențat semnificativ evoluția organizării sociale și economice a familiilor pastorale din spațiul elen. Am observat că moșia și obștea pastorală aveau o relație directă între ele, iar una o completa pe cealaltă. Tipurile diferite de familie care se întâlneau în spațiul elen continental se datorau condițiilor economice regionale diferite. Familia multinucleară este aceea pe care se sprijină zootehnia nomadă și agricultura extensivă. Schimbările care au apărut în agricultură, în creșterea animalelor, în moșie, în obștea pastorală și în familie au drept cauză reforma agricolă.

BIBLIOGRAFIE

Αλεξάκης, Ελευθέριος/ Alexákis, Elefthérios, 2002, „Οικογένεια” [„Familia”], în Γεώργιος Αικατερινίδης, Μαρία-Ελευθερία Πατράκου, Γεώργιος Θανάπουλος, Ελένη Σπαθάρη-Μπεγλίτη/ Gheórghios Ekaterinídís, María-Elefthería Patráku, Gheórghios Thanópulos, Eléni Spathári-Beghlíti, *Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Ελλάδα II: Οι Νεότεροι Χρόνοι*,

- Ο Νεότερος Λαϊκός Βίος [*Viața publică și privată în Grecia II: Anii modernității, Viața populară în modernitate*], vol A', Pátra: EΑΠ, pp. 49-67.
- Αλεξάκης, Ελευθέριος/ Alexákis, Elefthérios, 2004, „Αναζητώντας τις οικογενειακές δομές στη νεότερη Ελλάδα. Η περίπτωση της πολυπυρηνικής οικογένειας” [„Cercetarea structurilor familiale în Grecia modernă. Cazul familiei multinucleare”], în *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας* [*Anuarul Centrului de Cercetare a Etnografiei Elene*], nr. 29-30 (1999-2003), Atena, pp. 35-60.
- Θανόπουλος, Γεώργιος/ Thanópulos, Gheórgghios, 2002, „Αγροτική και ποιμενική ζωή” [„Viața agricolă și pastorală”], în Γεώργιος Αικατερινίδης, Μαρία-Ελευθερία Πατράκου, Γεώργιος Θανόπουλος, Ελένη Σπαθάρη-Μπεγλίτη/ Gheórgghios Ekaterinídis, María-Elefthería Patráku, Gheórgghios Thanópulos, Eléni Spathári-Beghlíti, *Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Ελλάδα II: Οι Νεότεροι Χρόνοι, Ο Νεότερος Λαϊκός Βίος* [*Viața publică și privată în Grecia II: Anii modernității, Viața populară în modernitate*], vol A', Pátra, pp. 73-87.
- Καββαδίας, Γεώργιος Β./ Kavnadías, Gheórgghios V., 1991, *Σαρακατσάνοι, Μια Ελληνική Ποιμενική Κοινωνία* [*Sarakațanii, o comunitate elenă pastorală*], Atena: Λούση Μπρατζιώτη [Lúsi Bratzióti].
- Νιτσιάκος, Βασίλης/ Nițιάκος Vasilis, 1997, „Τσιφλίκι και τσελιγκάτο: Η συμπληρωματικότητα δύο κοινωνικοοικονομικών σχημάτων” [„Μοșia și obștea pastorală: complementaritatea a două forme socio-economice”], în Βασίλης Νιτσιάκος/ Vasilis Nițiakos, *Λαογραφικά Ετερόκλητα* [*Diversități etnografice*], Atena: Οδυσσέας [Odysseás], pp. 88-95.
- Οικονόμου, Ανδρομάχη/ Ikonómu, Andromáhi, 2007, *Φύση, τεχνολογία και κοινωνία στις ορεινές κοινότητες του Κιθαιρώνα* [*Natură, tehnologie și societate în comunități montane ale Kitherónei*], Atena: Οδυσσέας [Odysseás].

